

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
IV

Neşir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
IV

İstanbul - 1984

Sahibi : ENDERUN KİTABEVİ adına İsmail Özdoğan

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat Göyünç

Basıldığı Yer : Edebiyat Fakültesi Matbaası

Adres : ENDERUN KİTABEVİ, Beyaz Saray No. 46

Beyazıt - İstanbul

BUSBECK VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Zeki Arıkan

G i r i Ő

Osmanlı imparatorluğu ile Avusturya arasındaki ilişkilerin başlaması, I. Maximillian (1493-1519) zamanına kadar geri gitmektedir. Şövalye Hans von Thurn'dan sonra, 1504 yılında İstanbul'a gönderilen ikinci elçi Freiherr von Königsegg'e, Osmanlılarla bir bağlaşma yapmak görevi de verilmişti. Üstelik imparator, kuzeni olan Portekiz kralının açtığı yeni yol sayesinde doğudan gelen baharatı Venedik'ten daha ucuza satabileceğini II. Bayezid'e (1481-1512) haber veriyordu¹. Osmanlı devletinin orta Avrupa'ya doğru kayması, 1526 Mohaç savaşında Macar kralı II. Layos'un ölümü üzerine ortaya çıkan yeni koşullar, iki devlet arasındaki ilişkileri daha da sıkılaştırdı². Doğrudan doğruya Osmanlı devletiyle silâhlı bir çatışmaya girişmek istemeyen Arşidük Ferdinand, Osmanlı başkentine gönderdiği geçici elçilik kurullarıyla³ iletişim kurmaya çalıştı. Onun 1528'de İstanbul'a gönderdiği elçilik kuruluna Johann Hobordansky

1 Karl Teply, «Nemçe İmparatorlarının İstanbul'a Yolladığı Elçi Heyetleri ve bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları» (çev. Bekir Sıtkı Baykal), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13(1969), 249.

2 Bu konuda bk. M. Tayyib Gökbilgin, «Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Amilleri ve Geçirdiği Safhalar», *Kanunî Armağanı*, Ankara, 1970, 5-30; Aynı yazar, «La politique ottomane devant la Réforme», *XIV international congress of historical sciences*, San Francisco, August 22-29, 1975, ayrı basım; Aynı yazar, *Kanunî Sultan Süleyman*, İstanbul, 1967; St. A. Fischer-Galati, *Ottoman imperialism and German protestantism*, 1521-1555, New York, 1972.

3 Avusturya'nın Osmanlı imparatorluğuna gönderdiği elçilik kurulları için bk. Karl Teply, *Kaiserliche Gesandtschaften aus Goldene Horn*, Stuttgart, 1968. Ayrıca toplu bilgi için bk. Bertold Spuler, «La diplomatie européenne à la Sublime

von Salathnok ve Siegmund Weixberger başkanlık ediyordu⁴. Bu elçilik kurulu bir şey elde edemediği için geri dönünce, ertesi yıl Ferdinand, Niclas Jurischitz'i bir saldırmazlık paktı imzalaması için Kanunî'ye göndermiş, ancak bu girişimden de olumlu bir sonuç alınmamıştır.

Viyana kuşatmasından (1529) sonra İstanbul'a Joseph von Lamberg ve Niclas Jurischitz'in başkanlık ettikleri yeni bir kurul gönderildi. Verilen yönergeye göre bu elçiler, barış ya da bir ateşkes antlaşması imzalamaya çalışacaklardı. Ferdinand, Macaristan için savaştan önceki «status quo» yu diliyor, padişah ve başvezire vergi vermeyi yükümleniyordu. Bu elçilik kuruluna Latince çevirmeni olarak katılan Benedict Curipeschitz, Avusturya'dan başlayıp İstanbul'a kadar uzanan yolculuğun günlüğünü tutmuştur⁵. 1547 barışından sonra, elçilik yazmanı Johann Maria Malvezzi'nin İstanbul'da Ferdinand'ın maslahatgüzarı olarak kalmasına izin verilmiş ve bu görev, Osmanlı başkentinde sürekli bir Avusturya elçiliğinin çekirdeğini oluşturmuştur⁶. Bundan sonra iki devlet arasındaki ilişkilerin yoğun bir evreye girdiği görülmektedir. Ferdinand, elçilik görevine hukukçu, hümanist gibi geniş kültürlü ve aydın kimseleri getiriyordu. Bunlar, Osmanlı yönetim çarkının işleyişini çabucak kavrayabilecek kimselerdi. Elçi olarak, «ağır kılıçla başarılması mümkün olmayan işi flöre ile elde etmek» yolunu tutmuşlardır. Üzerinde duracağımız Ogier Ghiselin de Busbeck te bu değerli elçilerden biridir.

Busbeck 1522'de Flandır'da doğmuş⁷, Louvain, Paris ve Venedik'te öğrenim görmüştür. Venedik'te Erasmus'un dostu Johann Baptista Egnatius'un öğrencisi oldu. Klasik kültürü tam anlamıyla

Porte aux XVIIe et XVIIIe siècle», *Revue des Etudes Islamiques*, XXXIX/1(1971), 3-28.

4 J. von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi* (çev. Mehmet Ata), İstanbul, 1329-1337, V, 80. Burada Hobordansky'nin adıyla sanı birbirine karıştırılmış ve «iki nons» tan söz edilmiştir. Bu yanlışlık şurada düzeltilmiştir: Nejat Göyünc, «Salomon Schweigger ve Seyahatnâmesi», *Tarih Dergisi*, XIII/17-18(1963), 119.

5 Benedict Curipeschitz, *Yolculuk Günlüğü 1530* (Çev. Özdemir Nutku), Ankara, 1977.

6 J. von Hammer, *agy*, V, 266-267.

7 Yaşamıyla ilgili toplu bir kaynakça için bk. Carl Göllner, *Turcica. Die europäischen Türckendrucke des XVI Jahrhunderts*, Bucureşti, Baden-Baden, 1961-1978, II, s. 394.

özümsemi. Diplomat, gezgin, dil bilgini ve eski eser meraklısı olan Busbeck, Avrupa'nın XVI. yüzyılda yetiştirdiği ender insanlardan biri olarak görülmektedir. Busbeck, 1554'te imparator Ferdinand'ın İngiltere'ye gönderdiği özel bir elçilik kurulunda yer aldı. Fılandır'a döndükten sonra Viyana'ya gelmesi için kendisine çağrı yapıldı. Çünkü imparator kendisine İstanbul elçiliği gibi önemli bir görev veriyordu. Busbeck bu güç görevi başarıyla yerine getirdi. Önce Amasya'ya kadar giden ve altı aylık bir ateşkes elde etmeyi başaran Busbeck, ertesi yıl sürekli elçi olarak yeniden Türkiye'ye geldi. 1562 antlaşmasının⁸ imzalanmasına değin İstanbul'da kaldı. Busbeck, Osmanlı - Avusturya ilişkilerinin en bunalımlı bir döneminde önce bir ateşkes elde etmek sonra da sekiz yıllık bir barış imzalamak suretiyle iki devlet arasındaki dostluğun oluşmasına sürekli katkıda bulunmuştur.

Öte yandan Busbeck'in elçiliği sırasında Avusturya'dan Türkiye'ye gelen birçok aydın, gezgin ve sanatçılar da o dönemdeki Türk toplumunun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının anlaşılmasına yarayan oldukça değerli yapıtlar bıraktılar. Bunlardan biri ünlü ressam ve gravür sanatçısı Melchior Lorichs'tir. Lorichs, herhalde 1557'den önce İstanbul'a gelmiş ve Busbeck'in yanında yer almıştır. Başta Busbeck olmak üzere elçilikte görevli diğer kimselerin resimlerini yapmıştır. Bundan başka Lorichs, Türk hayat, kıyafet ve binalarını yansıtan resimlerle Kanunî Süleyman'ın son derece değerli iki portresini, İstanbul'a gelen bir İran elçisinin portresini yapmış ve büyük bir İstanbul panoraması da çizmiştir⁹. Resmi bir görevi olmamakla birlikte kendi hesabına Türkiye'ye gelen ve Busbeck'le birlikte Amasya'ya kadar giden Hans Dernschwam (1484-1568), Kanunî dönemindeki Osmanlı imparatorluğunun durumunu ayrıntılı

8 von Hammer, *agy.*, VI, 97-98.

9 Lorichs'in yaşamı, yapıtları ve yapıtlarından örnekler için bk. Semavi Eyice, «Avrupalı Bir Ressam Gözüyle Kanunî Sultan Süleyman», *Kanunî Armağanı*, 129-170. Lorichs'in sonradan 1577 ve 1580 yılları arasında ikinci kez İstanbul'a gelip kaldığı ileri sürülmekte ise (bk. A. Adnan-Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul*, 1970, 74), bunu destekleyecek açık bir bilgi yoktur. Profesör Dr. Otto Mazal'ın 14 Mart 1983'te Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde verdiği «Türklerin Batı El Yazmalarındaki İkonografyası Hakkında» ki konferansında gösterilen diya pozitifler, Türk görüntüsünün Batı sanatına yansımalarının ilginç örnekleriyle doluydu. Bk. *Cumhuriyet*, 15 Mart 1983.

olarak yansıtan ünlü bir gezi kitabı bırakmıştır. Öteden beri varlığı bilinen ancak bütün olarak 1923'te yayımlanan¹⁰ bu kitapta ayrıca Anadolu'nun köy ve kent yaşamının canlı bir tablosunu da bulmaktayız¹¹.

Busbeck ve Türk Mektupları

Busbeck, Türkiye'ye ilişkin gözlemlerini arkadaşı Nicholas Michault'ya yazdığı dört mektupta dile getirmiştir. Bunlar 1 Eylül 1555, 14 Temmuz 1556, 1 Temmuz 1560 ve 16 Aralık 1562 tarihli olup birincisi Viyana'da, ikinci ve üçüncüsü İstanbul'da, sonuncusu ise Frankfurt'ta yazılmıştır¹². Busbeck bu mektuplarıyla, haklı ola-

10 Hans Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (1553-1555), yay. Franz Babinger, München-Leipzig, 1923.

11 Bk. İber Ortaylı, «Bazı 16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerindeki Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine», *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXVII/4 (1977), 135-159.

12 Latince olan bu mektuplardan birincisi ilk kez 1581'de Anvers'te basıldı : *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum ab Augerio Gislino Busbequij...* 1582'de de yine aynı yerde ilk iki mektup yayınlandı. Mektupların tümü ise 1589'da Paris'te basıldı. Krş. Carl Göllner, *Turcica*, II, no. 1732, 1743, 1842, 2025, 2026. Mektuplar, 1646 yılında Fransızcaya çevrildi : *Ambassades et voyages en Turquie et Amasie de M. Busbequius* (nouv. trad. en Fr. par S. Gaudon), Paris, 1646. Bu çeviriden önce Simon Goulart'ın yayınladığı (*Histoires admirables et mémorables de nostre temps* (Paris, 1600-1610) başlıklı daha çok halka dönük tarihsel fırka ve öyküleri içeren kitabında Busbeck'ten epeyce alıntılar yapılmıştır. Krş. C.D. Rouillard, *The Turk in french history thought and literature*, Paris, tarihsiz (önsöz, 1938), 221, 531-533. 1748'de mektuplar yeniden Fransızcaya çevrilip yayınlandı : *Lettres du Baron de Busbecq Ambassadeur de Ferdinand I Roy des Romains, de Hongrie etc. auprès de Soliman II, Empereur des Turcs...* (trad. en Fr. Par M. l'Abbé de Foy), Paris, 1748, 3 cilt. Öte yandan mektuplar daha pek çok dile çevrilmiş ve birçok kez basılmıştır. Çok yaygın Almanca çevirisi Lorichs'in gravürleriyle süslenmiştir : *Vier Briefe aus der Turkei von O.G. von Busbeck* (yay. Wolfram von den Steinen), Erlangen, 1926. Busbeck'in mektupları 1694'te İngilizceye çevrilmiştir. Bk. Berna Moran, *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası*, İstanbul, 1964, 140-141. Kitap 1881'de yeniden İngilizceye çevrilmiştir : *The life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq* (by. C.T. Forster and F.H.B. Daniell), London, 1881. Latince Elvezir baskısından yapılan ancak biraz kısaltılan İngilizce çevirisi : *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq* (Çev. Edward Seymour Forster), Oxford, 1927. Buradan Türkçeye çeviren Hüseyin Cahit Yalçın (*Türk Mektupları*, İstanbul, 1939). Çevireni belli olmayan diğer bir Türkçe yayını : *Kanunî*

rak «Türkiye'nin en keskin Avrupalı gözlemcilerinden biri» olduğunu kanıtlamıştır¹³. Osmanlı tarihi ve devlet yapısının XVI. yüzyıldaki durumunun incelenmesi açısından bilimsel bir sezgi ürünü olan bu mektuplar en önemli kaynaklardan biridir¹⁴. Başta Dimitri Kantemir¹⁵ olmak üzere Hammer¹⁶, Ranke¹⁷ ve daha pek çok tarihinin Busbeck'i kaynak olarak kullandığını belirtmek, bu mektupların önemini kavramaya yeterlidir. Mektupları, XVIII. yüzyılda yeniden Fransızcaya çeviren l'Abbé de Foy¹⁸, Busbeck'in mektuplarının değerini şöyle belirtmektedir: «Birçok yazar Türklerin yönetimi konusunda yığınla yazı yazmıştır. Kütüphaneler, gerçek olayları kullaktan dolma bilgilerle yazan bu düzenbazların yapıtlarıyla doludur. Bunlardan hiçbirisi Busbeck'in yerini tutamaz. O, Türklerin geleneklerini, hükümet kurumlarını, güvenlik örgütlerini, yasalarını yakından tanıdı ve inceledi. Hiç kimse Türklerin savaş ve barış zamanlarındaki törelerini onun gibi doğal olarak canlandıramamıştır».

Yayınlandığı andan beri büyük bir ilgi toplayan¹⁹ ve Avrupa kamuoyu üzerinde önemli bir etki yapan Busbeck'in mektupları, Batı Ortaçağı'nın yarattığı olumsuz «Türk miti» nin zayıflamasına ve çözümlenmesine de önemli bir katkıda bulunmuştur²⁰. Kaldı ki Busbeck, Doğu'nun pek çok kültür ve sanat varlığını Batı'ya tanıtmak-

Devrinde Bir Sefirin Hatıratı (Türk Mektupları), Ankara, 1953. Bu inceleme-mizde Hüseyin Cahit çevirisi esas alınmıştır. Öte yandan Busbeck'in elçiliği üzerine bir de tez yapılmıştır : L. Peytraud, *De Legationibus Augerii Gislenii Busbeckii in Turciam a Ferdinando i Austriaco ad Suleimanum messi (1554-1562)*, Paris, 1897.

13 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kırath), Ankara, 1970, 27.

14 Albert H. Lybyer, *The government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, New York, 1966, 318.

15 Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (çev. Özdemir Çobanoğlu), Ankara, 1979.

16 J. von Hammer, agy.

17 Leopold von Ranke, *Histoires des Osmanlis et de la monarchie espagnole pendant les XVIe et XVIIe siècles* (fr. çev. M.J.-B. Haiber), Paris, 1839.

18 Abbé de Foy, *Lettres du Baron de Busbec*, I, préface.

19 P. Coles, *The Ottoman impact on Europe*; London, 1968, 150-153.

20 E. Kafé, «Le mythe turc et son declin dans les relations de voyage des Européens de la Renaissance», *Oriens*, 21-22(1971), 159-195; C. Göllner, *Turcica*, III, *Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, Bucureşti-Baden-Baden, 1978, 13-14.

la iki dünya arasındaki yakınlaşmaya bir ortam hazırlamıştır. Ankara'daki ünlü Avgustos tapınağındaki yazıtı bilim dünyasına tanıtanın Busbeck olduğunu hemen hemen bilmeyen yok gibidir²¹. Elçiliğinin sonunda Busbeck, Viyana'ya pek çok hayvan, halı, işlenmiş keten, kalkan, saraciye takımları ve ender bulunan Türk işleri götürdüğünü, bunları armağan olarak dostlarına dağıttığını yazmaktadır. İmparatorluk kütüphanesi için de kendi deyimiyle «arabalar dolusu el yazması» götürmüş, 240 ciltlik bir yazma koleksiyonunu da deniz yoluyla Venedik'e yollamıştır²². Bütün bunların dışında Busbeck, doğu kökenli olan iki değerli süs bitkisinin, lalenin ve leylakın Avrupa'da tanınmasında belki de üretilmesinde aracı olmuştur. Gerçi Busbeck mektuplarında doğrudan doğruya lale ve leylakı batıya götürdüğünden söz etmemekte²³, ilk yolculuğu sırasında Edirne'den İstanbul'a giderken «her tarafta nergis, sümbül ve lale gibi birçok çiçeklere rast geldiğini» belirtmekte, bunların «kış ortasında açmış olduklarını» görmekten şaşkınlığa düştüklerini yazmaktadır²⁴. Öte yandan 1562'de İstanbul'dan Viyana'ya dönüşünde hiç bitki götürmemiş, yalnız bunlara ilişkin resimler almıştır. Dönüşünden birkaç yıl önce de birçok bitki örneği gönderdiğini söylüyorsa da bunların neler olduğunu belirtmemektedir²⁵. Acaba bu örnekler arasında lale ve leylakın tohumları var mı idi, bilmiyoruz. Bu belirsizliğe

21 Hans Dernschwam da Avgustos tapınağının kalıntısının bir krokisini çizmiştir. Bk. Semavi Eyice, «Ankara'nın Eski Bir Resmi», *Atatürk Konferansları*, c. IV ayrı basım, Ankara, 1972, 71-72.

22 *Türk Mektupları*, 300-301.

23 Bk. Münir Aktepe, «Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle», *Tarih Dergisi*, 7(1953), 86-87. Lalenin 1562'de Busbeck tarafından Hollanda'ya götürüldüğü kanısı yaygındır. Bk. Feyzullah Dayıgil, «İstanbul Çinlerinde Lâle», *Vakıflar Dergisi*, I(1938), 84. Ancak XVI. yüzyılda Türkiye'den Hollanda'ya lale soğanı satıldığı yolundaki görüşleri destekleyecek yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cengiz Orhonlu, «Tarih Kaynaklarında Hollanda'ya Ait Bilgiler», *Tarih Dergisi*, 30(1976), 10.

24 *Türk Mektupları*, 38.

25 *Türk Mektupları*, 300.

26 *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, VI, 76 : «Âlimin (Busbeck) evkat-ı haliyesi imparator ve ulum için faidesiz olmadı; imparatorun hayvanat bahçesini zenginleştirdi; Viyana nebatat bahçesinde Acem leylakı ile-dülbend (sarık)den malhuz olan ismi anılası Şarka mensubiyetini göstermekte olan- «Tülip» i (lâle) yetiştirdi!

karşın Hammer²⁶, Braudel²⁷ gibi tarihçiler ve *Encyclopaedia of Britannica*²⁸ gibi kaynaklar, bu çiçeklerin batıya Busbeck tarafından götürüldüğü konusunda birleşmektedirler.

Busbeck'in ilk mektubu, Viyana'dan başlayıp Amasya'ya kadar giden «uzun ve zor» bir yolculuğun öyküsüdür. Elçi olarak görevlendirilince «Türk işleri hakkında hiç vukuf ve tecrübesi» olmadığı için kendisinden önceki İstanbul elçisi Malvezzi'yi görerek «onun ağzından Türklerin âdetleri ve ahlâklarına dair» bilgi almayı uygun bulmuştur²⁹. Nitekim «her gün Türklerle cereyan edecek münasebat-tan ne gibi ihtiyat tedbirleri almak uygun olacağını» öğrenmiştir³⁰.

Busbeck, Türklerle ilk karşılaşmasını oldukça çarpıcı bir dille anlatmaktadır: «Fakat aşağılara doğru inince birdenbire 150 kadar süvariden mürekkep bir kuvvetin etrafımı aldığını gördüm. Benim alışkın olmayan gözlerim için parlak renklere boyanmış kalkanları ve mızrakları, murassa palaları, rengârenk sorguçları, bembeyaz sarıkları, al yahut mavimsi yeşil renkteki süsleri, güzel atları ve zarif takımlarile bu pek lâtif bir manzara idi»³¹. Daha sonra Busbeck, uzun bir süre kaldığı Budin'de ilk kez Yeniçerilerle karşılaştı. Bütün imparatorluğa dağılmış olan Yeniçeriler, kalelerde düşmana karşı garnizon ödevi görmektedirler. Sultanın koruyuculuğunu yapan Yeniçerilerin sayısı ise 12.000'dir. Busbeck bunları askerden çok rahiplere benzetmiştir. Gerçekte kendisine söylenmemiş olsaydı Yeniçerileri «bir çeşit Türk papazı, yahut kutsi bir tarikat dervişi» sanacaktı³². «Macaristan'ın başkenti olmak için yaratılmış gibi» görünen Budin'i «uzun uzun» tarif etmediğini belirten Busbeck, şehrin

27. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1966, II, 100 : «...et c'est Busbec, dont nous avons si souvent cité les lettres, qui ramena d'Adrinople les premiers lilas qui, à Vienne, avec la complicité du vent peuplèrent toute la campagne».

28. XXII, 307 : «Tulips became known to the Western world through the Viennese ambassador to Turkey, Ogier de Busbèque, who in 1551(?), wrote of seeing the plants in Adrianople (now Edirne), and who later sent seeds to Austria».

29. *Türk Mektupları*, 15.

30. *Türk Mektupları*, 14.

31. *Türk Mektupları*, 16.

32. *Türk Mektupları*, 21-22. Niyazi Berkes (*Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, 28), Osmanlı Kapukullarıyla hıristiyan ruhban arasında bir benzerlik kurmakta ve Busbeck'in bu konudaki görüşleri üzerinde durmaktadır.

bu dönemdeki fiziksel durumu üzerine ilgi çekici bilgiler vermekten geri kalmamıştır³³.

Budin'den Belgrad'a oradan da Sofya'ya gelen Busbeck'in yol üzerinde en çok ilgisini çeken kervansaraylar ve hanlar olmuştur. «Bu kervansaraylarda özel ve mahrem bir hayat sürmeye imkân yoktur. Her şey alenen yapılmak lâzımdır». Buna karşılık hanları daha rahat bulmaktadır. «Bunlar daha geniş ve ayrı ayrı yatak odalarıyla cidden büyük binalardır. Hanlar, hıristiyan, yahudi, zengin, fakir hiç kimseyi reddetmezler. Kapı herkese aynı surette açıktır... Hanlara inenlere yemek vermek âdettir»³⁴. Sofya'dan Edirne'ye gelen Busbeck, burada birkaç gün kalmış sonra İstanbul'a doğru yola koyulmuştur. Anlattığına göre sınırı geçtiğinden beri kesenin ağzını sık sık açmak zorunda kalmıştır. Bu, rüşvet anlamına gelmektedir. Aslında rüşvet, Osmanlı toplumunda yaygın bir olaydı. Birçok yüksek görevlerin para karşılığında verildiği de görülmekteydi³⁵. Busbeck'in Osmanlı görevlilerinin bu zayıf yanını hemen yakaladığı anlaşılmaktadır: «Hakikatte Türklerin yanına gitmek isteyen bir adam, hududu geçer geçmez kesenin ağzını açmaya ve memleketi terkedinceye kadar onu hiç kapamamaya hazır bulunmalıdır. Orada bulunduğu müddetçe etrafa para serpecek ve bunların boşa gitmiş (gitmemiş) olması için dua edecektir. Hiçbir netice elde edemese bile, öteki bütün milletlerden nefret eden Türklerin sert kalplerini yumuşatmak için bundan başka çare yoktur. Onların aksi ve sert huylarını tathlastırmak hususunda para tılsım gibi tesir eder»³⁶.

33 *Türk Mektupları*, 21. Budin'in bu tarihlerdeki durumu için bk. G. Kaldy-Nagy, *Kânuni Devri Budin Tahrir Defteri* (1546-1562), 1971, şehrin sosyal ve ekonomik yapısını aydınlatmaktadır. Ayrıca bk. L. Fekete, «La vie à Budapest sous la domination turque, 1541-1686», *Cahiers d'Histoire modiale*, VIII/3(1964), 525-547; aynı yazar, *Buda and Pest under Turkish rule* (ed. Gy. Kaldy-Nagy), Budapest, 1976; M. Tayyib Gökbilgin, «Türk İdaresinde Budin», *Atatürk Konferansları*, Ankara, 1975, V, 163-178.

34 *Türk Mektupları*, 30.

35 Âli, *Hulasatü'l ahval*'de devlet adamları arasında rüşvetin yaygın olduğunu belirtmektedir. Bk. A. Tietze, «The Poet as critique of society a 16-century Ottoman poem», *Turcica*, IX/1(1977), 120-160. Osmanlı imparatorluğunda rüşvet konusunda bk. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Ankara, 1969.

36 *Türk Mektupları*, 38. Busbeck, Avusturya ile imzalanacak barış antlaşması konusunda vezir-i azam Rüstem Paşa'ya, kabul ettirmek için rüşvet öner-

Busbeck İstanbul'a geldiği sırada (20 Ocak 1555) padişah Amasya'da bulunuyordu. İstanbul'da bulunan Rüstem Paşa, şehzade Mustafa'nın³⁷ öldürülmesinde oynamış olduğu rolden ötürü gözden düşmüş, başvezirlikten uzaklaştırılmıştı. Busbeck, günün birinde onun yeniden iktidara geleceğini düşünerek kendisini resmen ziyaret etti. Amasya'dan gerekli çağrı yapıncaya kadar, «bundan daha güzel, daha iyi bir mevkide şehir tasavvur» edilemez diye tanımladığı İstanbul'da kaldı. Burasını türlü yönleriyle tanımaya çalıştı. Eski kalıntılar, bunlarla ilgili tarihsel bilgi ve söylentiler, gördüğü hayvanlar ve Boğaziçi'nde sultanların köşkleri ayrıntılı olarak dile getirilmiştir³⁸.

Bir süre sonra Busbeck'in İstanbul'a geldiğini öğrenen padişah onu Amasya'ya çağırdı. 9 Mart 1555'te kılavuzlar yardımıyla Anadolu yakasına geçti. Busbeck'in Üsküdar'dan Amasya'ya kadar uzanan yolculuğu ilginç gözlemlerle doludur. Anadolu'nun çiçekleri, kırlarda yaşayan hayvanlar, köyler, yol üzerindeki ünlü kentler Busbeck'in mektubunda yer almıştır. Kendisi bilinçli olarak bunlar üzerinde durmuştur. Çünkü Busbeck, İstanbul'a pek çok gezginin gelmesine karşın, hiç kimsenin Amasya yolunu tutmadığını belirtmiştir³⁹. Busbeck, İznik'in ötesinde, hemen hemen hiç köy bulunmayan ıssız ovalarda günlerce yolculuk etmiştir⁴⁰. Zaman zaman da

miş, o da bunu kabul etmiştir. Bk. *Türk Mektupları*, 245-246; krş. Hammer, *a.g.y.*, VI, 95, A. Mumcu, *a.g.y.*, 157-158. 1591 yılında İstanbul'a gelip uzun süre Türkiye'de kalan Baron W. Wratislaw'ın anılarında rüşvet konusunda hemen hemen aynı cümleleri buluyoruz. Budin, Yeniçeriler, hanlar, kervansaraylar, çiçeklerle ilgili gözlemlerin de Busbeck'ten kopya edilmiş kanısı doğmaktadır. Bk. Baron W. Wratislaw, *Anılar «16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler»* (çev. M. Süreyya Dilmen), İstanbul, 1981.

37 Busbeck'in İstanbul'a geldiği sırada şehzade Mustafa olayı üzerinden fazla bir zaman geçmemişti. Onun bu olay üzerine verdiği bilgiler, şehzade Mustafa ve Bayezid olayları arasındaki bağlantıyı ortaya koymak ve Bayezid'in Düzme Mustafa olayındaki rolünü belirtmek bakımından büyük değer taşımaktadır. Bk. Şerafettin Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara, 1961, 5-6. Rüstem Paşa için bk. Ş. Altındağ ve Ş. Turan, «Rüstem Paşa», *İslam Ansiklopedisi*, IX, 800-802; M. Tayyib Gökbilgin, «Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar», *Tarih Dergisi*, 11-12(1955), 11-50.

38 *Türk Mektupları*, 55-59.

39 *Türk Mektupları*, 63.

40 Fernand Braudel, *La Méditerranée...*, I, 55, 365 : «C'est au milieu de vrais déserts que Busbec chemine en Asie Mineure».

geceyi çobanlara ve göçebelere özgü çadır içinde geçirmek zorunda kalmıştır. Osmanlı imparatorluğu'nun kırsal kesiminin yakından tanınması açısından verdiği bilgiler büyük bir değer taşımaktadır. Ankara yakınlarında gördüğü tüylerinden *camlet* (sof) kumaşı yapılan tiftik keçileri üzerinde dikkati çeken bilgiler vermektedir. Busbeck, bunların tüylerinin parlaklığını ve inceliğini bölgenin otlarına bağlamaktadır. Başka yerde otlatılırsa tüyler parlaklığını yitirir. Çobanlar bu keçilerin tüylerini kırkmaazlar, tararlar. Köylü kadınlar tarafından bu keçilerin tüylerinden yapılan iplikler Galatia bölgesinin bir şehri olan Ankara'ya götürülmekte ve orada özel olarak dokunmaktadır. Busbeck, tiftikten yapılan kumaşların boyandığı bir iş yerini de yakından incelemiştir. Ona göre, bu kumaştan yapılmış elbise giymek yüksek görevliler için bir kibarlık simgesidir. Süleyman simgesidir. Süleyman bile bundan başka bir kumaş elbise giymek istemez. Busbeck, tiftik keçileri yanında kuyrukları kocaman ve yağlı bir koyun cinsinden de söz etmektedir⁴¹.

Busbeck ve yanındaki kimseler İstanbul'dan çıkışlarının otuzuncu günü Amasya'ya vardı (7 Nisan 1555). «Birbirinin karşısında iki tepenin yamacında kurulan» kenti Yeşilirmak «ikiye ayırmakta, tepelerin yamaçlarından bir tiyatro koltuğunda olduğu gibi» rahatlıkla gözlenebilmektedir. Ancak evlerinde ve sokaklarında göze çarpacak bir şey yoktur. Evler genellikle çamurdan yapılmıştır, damları düzdür. Eğer dam yağmurdan ya da rüzgârdan bozulacak olursa, silindir gibi kullanılan eski sütun parçalarıyla düzeltmektedirler⁴².

Busbeck'in Kanunî tarafından huzura kabul edilmesiyle ilgili gözlemleri, bu hükümdarın fizik yapısının hattâ ruhsal durumunun anlaşılması açısından önemli bir belge niteliğindedir: «Sultan alçak bir taht üzerine oturmuştu. Bunun yüksekliği yerden bir kademedden fazla değildi. Üzerine kıymettar halılar ve gayet nefis işlemeli yastıklar konmuştu. Yayı ve okları yanındâ duruyordu. Yüzü, dediğim gibi, hiç gülmüyordu. Çehresinde öyle bir huşunet vardı ki

41 *Türk Mektupları*, 66, 72.

42 *Türk Mektupları*, 79-80. Busbeck'in tanımladığı bu yöntem, bugün bile birçok Anadolu köyünde uygulanmaktadır. Silindir gibi bu taşta *loğ*, yapılan eyleme de *loğlamak* denilmektedir. Bk. Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara, 1963-1979, IX, 3082-3083.

nahos olmakla beraber azametten hali değildi»⁴³. Busbeck'e göre «Süleyman omuzlarındaki uzun senelerin ağırlığını hissetmeye başlamıştır. Fakat tavır ve hareketlerindeki vakar ve umumi fizik manzarası bu kadar geniş bir imparatorluğun hükümdarına yakışacak derecededir... Kendisini en şiddetli tenkid edenler bile karısına çok fazla mağlubiyetten başka aleyhinde söyleyecek bir şey bulamıyorlar»⁴⁴. Busbeck, daha sonra yeniden görmek fırsatı bulduğu Kanunî'yi yine sert bir kişi olarak tanımlamaktadır: «Sultan gayet muhteşem bir ata binmişti. Yüzünün ifadesi sertti. Kaşları çatılmıştı. Pek müteessir olduğu belliydi»⁴⁵. Busbeck, bir başka zamanda Kanunî'yi cuma selâmlığına giderken görmüş bu kez de onun portresini şöyle çizmişti: «Yüzünün ifadesi hiç değişmemişti. Halinde aynı huşunet ve hüznün eseri vardı»⁴⁶.

Amasya'da altı aylık bir ateşkes elde eden Busbeck, bu kez sürekli büyük elçi olarak İstanbul'a gönderildi. 1562 antlaşmasının imzalanmasına kadar hemen hemen İstanbul'dan ayrılmamış, yalnız birkaç ay Edirne'de bulunmuş; şehzade Bayezid'in ayaklanması üzerine (1559) Anadolu'ya geçen Kanunî'nin ordusunu yakından görmek için özel izin alarak Üsküdar'da karargâha yakın bir köyde üç ay kalmıştır⁴⁷. Bu yeni görevinde Busbeck, kesin bir barış imzalanıncaya kadar görevini sürdürmek kararında idi. Ne var ki Busbeck'in görevi bu kez gerçekten çok güçtü. Ferdinand'ın ileri sürdüğü koşulların kabul edilemeyeceği kendisine söylenmiş, sık sık baskı altında tutulmuştur. Oturduğu yerde göz hapsine alınmıştı. Bir elçi değil «düşman muamelesi» gördüğünden sık sık yakınmaktadır. Uzun bir süre geçmesine karşın Busbeck, ne kesin bir barış imzalayabilmiş ne de sürekli bir ateşkes elde edebilmiştir. İstanbul'da geçen tekdüze yaşantıdan oldukça sıkılmıştır. Bir çeşit tutsaklık olan bu yaşantısı sırasında Busbeck, İstanbul'da bulunan Avrupalılarla ilişkisini sürdürebilmiş, zamanının çoğunu okumakla hayvan ve bitkileri incelemekle geçirmiştir. Oturduğu yeri ahıra dönüştürmekten memnun olduğu anlaşılmaktadır⁴⁸. Burada kendiliklerin-

43 *Türk Mektupları*, 80-81.

44 *Türk Mektupları*, 87.

45 *Türk Mektupları*, 198.

46 *Türk Mektupları*, 228.

47 *Türk Mektupları*, 200-201.

48 Krş. F. Braudel, *a.g.y.*, I, 367.

den yaşayan hayvanlar yetmemiş gibi dışardan aldığı hayvanları da bunlara katıldı. Bu uğraşı kendisi ve adamları için «bir meşgale ve eğlence» oluyordu. Kimi tarihçiler, bundan ötürü Busbeck'in yaşadığı yeri «Nuh'un modern gemisi»ne benzetmektedirler⁴⁹.

Busbeck, kaldığı yeri ayrıntılı olarak anlatmıştır. Kendisine buradan çıkıp bir başka eve taşınması izni de verilmemiştir. Busbeck'in uzun süre oturduğu bu yer, sürekli olarak yabancı devlet elçilerine ve onlara bağlı memurlara ayrılan Elçihani'dir⁵⁰. Busbeck'in verdiği bilgilere göre bu bina, İstanbul'un en kalabalık bir yerinde kurulmuştu. Arka pencereler denizi görüyorlar, yunus balıklarının suda oynadıklarını görebilecek kadar denize yakın bulunuyorlardı. Uzaktan Asya'daki Olympus (Uludağ) dağı beyaz karlı tepesiyle seçilebiliyordu. Bina tam bir kare şeklinde idi. Ortada büyük bir avlu vardır. Avluya bir kuyu kazılmıştır. Oturulan odalar üst katta bulunmaktadır. Bütün odaların kapıları verandaya açılmıştır. Odaların sayısı çok olmakla birlikte kendileri küçüktür. Hepsinin büyüklükleri birdir. Bunlar, manastır hücrelerini andırmaktadır... Binanın bir katı beygirler için ahır ödevi görmektedir. Bina iç kemerler üzerine kurulmuş ve böylece yangından korunması sağlanmıştır. Dışarısı da kurşunla kapatılmıştır. Birçok bakımlardan bu ev çok rahattır. Fakat birçok sakıncaları da vardır. Her şey zorunlu gereksinimler için yapılmış, «keyif ve zarafet» hiç düşünülmemiştir. Güzelliği ya da zenginliği ile göze batacak hiçbir şeye rastlanılmamaktadır. Biraz beden eğitimi yapacak bir bahçe yoktur, ağaç yoktur, gözü dinlendirecek bir yeşillik göremezsiniz. Birçok hayvanların saldırısına açıktır⁵¹.

Öte yandan Bayezid olayı, Osmanlı-Avusturya ilişkilerini etkileyebilecek nitelikte görünmektedir. İç çatışmalar, Avusturya açısından uygun bir bakış elde edilmesine olanak verebilirdi. Bayezid'in geleceği ile Avusturya'nın çıkarları birbirine sıkı sıkıya bağlı görünüyordu. Bu sorunun çözümlenmesinden önce Türklerin silâhla-

49 Ezel Kural Shaw, «The Double Veil : Travelers' Views of the Ottoman Empire, sixteenth through eighteenth century», *English and Continental views of the Ottoman Empire, 1500-1800*, Papers read at a Clark Library Seminar January 24 1970, University of California, Los Angeles, 1972, 3-29.

50 Bugün hiçbir izi bulunmayan bu han için bk. Semavi Eyice, «Elçihani», *Tarih Dergisi*, 24(1970), 93-130, XVI levha.

51 *Türk Mektupları*, 123-125.

rını Avusturya'ya çevirmesi olanaksızdı. Nitekim Osmanlı yöneticileri, barış koşullarının belirlenmesi için Busbeck'i en çok bu sırada sıkıştırmışlardır. Şehzade Bayezid'in İran'a sığınması ve orada öldürülmesiyle bu olay kapanmış, Türklerin barış koşullarında aşırı isteklerde bulunması olasılığı belirmişti⁵². Bununla birlikte Busbeck'in «iyi ve zeki bir Türk»; «Türkler arasında tesadüf ettiğim gerçekten medeni yegâne insan»⁵³ olarak nitelendirdiği Semiz Ali Paşayla kararlaştırılan barış koşulları değişmemiş, antlaşmanın imzalanmasından sonra Busbeck Viyana'ya dönmüştür⁵⁴.

Türklerin sadeliği ve azakanarlığı

Elçilik dönemlerini özetlediğimiz Busbeck'in XVI. yüzyıl Türkiyesinin günlük yaşamından oldukça çarpıcı örnekler verdiğini görmekteyiz. Türkiye'ye gelen yabancı uyruklara ve özellikle elçilere karşı Türklerin ürkek ve kuşku dolu bir tutum içinde buldukları sırada Busbeck, halkımızı türlü yönlerden tanımayı ve tanıtmayı başarmıştır. Türklerin gelenekleri, alışkanlıkları, aile yapısı vb. konularda derin bir bilgi edindiği gözden kaçmamaktadır. Kaldı ki kendisi de sultanın ve büyük paşaların «teveccühünü» de kazanmıştı. Busbeck karşısında «dostluk hissettikleri zaman son derece iyi kalpli» bir halk bulmuştu⁵⁵.

Busbeck'in sık sık üzerinde durduğu konulardan biri, maddi yaşamın ayrılmaz bir parçası olan yemek-içmek sorunudur. Daha ilk yolculuğu sırasında hanlarda, kervansaraylarda Türk yemeklerini tanımıştı. Buralarda en çok etli bulgur pilavı veriliyordu. Kimi zaman da bunun yanına bir parça bal gümece koyuyorlardı. Türkler, önelerine gelirse balığı sevmez değillerdi. Yalnız temiz diye bildikleri

52 *Türk Mektupları*, 282.

53 *Türk Mektupları*, 238, 245. Bk. M. Tayyib Gökbilgin, «Ali Paşa, Semiz», *İslam Ansiklopedisi*, I, 341-342.

54 İbrahim bey adındaki Osmanlı elçisi, bu antlaşmanın onaylı nüshasını, padişahın armağanlarıyla birlikte imparatora götürmüştür. Busbeck, bu konuda ayrıntılı bilgiler vermektedir (*Türk Mektupları*, 293-295). Ayrıca bk. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* (yayına hazırlayan, Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, 1968, liste III.

55 *Türk Mektupları*, 291.

56 *Türk Mektupları*, 13.

cinsten olmalıydı. Bir Türk kurbaba, salyangoz ve kapumbağa gibi murdar saydığı bir hayvanı yemekten ise dilini koparmayı, dişini söktürmeyi yeğler. Rumlarda da bu tür alışkanlıklar görülmektedir.

Öte yandan diğer birçok gezginler gibi Busbeck te Türklerin azakanar olduklarını vurgulamıştır. Türkler oldukça az yerler. Yemek keyfine o kadar az düşkündürler ki biraz ekmek, tuz ve soğan bulunursa ve yoğurt ta yerlerse artık başka bir şey aramazlar. Ancak eti severler. «Önlerine konacak kızarmış yahut kaynamış etlerden hiçbirini reddetmezler. Koyun kasap dükkânı için yaratılmıştır derler»⁵⁷. Buna karşılık yolculuk sırasında sıcak yemek ya da et istemezler. Yedikleri yoğurt, peynir, üzüm ve vişnedir. Savaş sırasında ise yedikleri oldukça sâdedir. Birkaç kaşık un alarak onu suyla karıştırırlar. İçine biraz yağ korlar, tuz ve baharat ekerler. Bunu ateşte kaynatarak yerler. Hiç ekmek istemezler. Yanlarında biraz peksimet bulundururlar. Kimi askerler, yanlarına kurutulmuş sığır eti de almaktadırlar⁵⁸. Bunu tuz haline getirerek un gibi kullanırlar. Ara sıra beygir eti de yerler. Busbeck, savaş sırasında askerlerin azakanarlığını kendi ülkesiyle karşılaştırmaktan geri kalmıyor. Çünkü «Bütün bunlar Türklerin kendilerini karşılayan zorluklara karşı ne kadar sabır, tahammül ve iktisatla mücadele ettiklerini ve daha iyi zamanlara muntazır kaldıklarını size gösterecektir. Halbuki bizim askerlerimiz ne kadar başkadır. Bizimkiler seferde yemek beğenmezler ve mükellef ziyafet isterler. Bunu bulmazlarsa isyan ederler ve kendilerinin mahvına sebebiyet verirler». Busbeck, kendi ülkesindeki bir adamın bir günlük geçinme gideriyle bir Türkün on gün geçinebileceğini de belirtmektedir.

Büyük ağırlamalarda da genellikle hamur tatlısı, börek ve benzeri yiyeceklerle yetinilmektedir. Pirinç (pilav) te önde gelen yemeklerden biridir. Buna koyun ve kuzu da eklenir. Yenigerilerin azakanarlığı ise insanı şaşırtacak ölçülere varmaktadır. Bu konuda Busbeck'in pek çok örnek verdiği görülmektedir. Kendisinin gezdiği, Yenigerilere ait bir mezbananın durumunu şöyle anlatmaktadır: «Burada ne türlü et satıldığını görmek için salhaneyi gezmek

57 *Türk Mektupları*, 147.

58 Krş. Guillaume Postel, *De la République des Turcs...*, Poitiers, 1560, III, 32. Postel, buna *pastruma* (biz çizdik) denildiğini belirtmektedir.

istedim. En çok dört beş koyun gördüm. Derileri yüzülmüş ve bir gengele asılmıştı. İşte Yeniçerilerin mezbahası bu idi. Karargâhtaki sayıları tahminime göre en az dört bin vardı. Bu kadar çok adama az etin nasıl yetiştiğine hayret ettiğim zaman onlardan pek azının et yediklerini, yiyeceklerinin en büyük kısmının İstanbul'dan gönderildiğini söylediler».

Bunların neden oluştuğunu sorduğunda kendisine bir yeniçeriye göstermişlerdi. «Tahta bir kap içinde bir şeyler yiyordu. Bu şalgam, soğan, sarmısak, havuç ve hiyardan ibaret bir salata idi. Üzerine tuz ve sirke ekilmişti. Yemeğin en büyük lezzeti aklıktan ileri geldiğini söylemek daha doğru olur. Sülün ve keklik yemiş olsaydı bu kadar keyif ve iştihâ ile atıştırmazdı».

Yemek konusunda bu kadar azakanar olan Türklerin içtikleri de sadedir. Şarap içmeyi ciddi bir haram sayarlar... Gençler affedilmek, mazur görülme ümidi içinde bu günahı göze alabilirler. Şarap içerlerse günah işlemiş olurlar. Bu buyruğa özellikle ramazanda çok uyarlar. Şarabı içmek şöyle dursun, kokusundan bile çekinirler. Başlıca içtikleri sudur. Bu, bütün canlı yaratıkların ortak bir içkisidir. Ziyafetlerden sonra yemek üzerine bir şeker ya da bal şerbeti içip ev sahibini selâmlar ve çekilip giderler. Busbeck, Türklerin en çok içtikleri arasında ayranı da saymaktadır. Bunun «ekşimis süt» olarak tanımladığı yoğurdun soğuk suyla sulandırılarak elde edildiğini belirtmektedir⁵⁹. Bunun için ekmeğın doğranarak yenilmektedir. Çok sıcak havalarda kendisi ve arkadaşları da bu içkinin yararını görmüştür. Hazmı son derece kolay olan bu içki, susuzluğu da önemli ölçüde gidermektedir. Kervansarayların hepsinde bu içkiden bol bol bulunmaktadır. Busbeck ayrıca «Arap şerbeti» denilen bir içkiden ve bunun yapılışından ayrıntılı olarak söz etmektedir ki bu sıra olsa gerektir⁶⁰.

Bütün Akdeniz ülkelerinin XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki durumlarının ortak bir tarihini yazmış olan Fernand Braudel'e göre⁶¹,

59 Reşit Rahmeti Arat, «Ayran», *İslam Ansiklopedisi*, II, 77.

60 *Türk Mektupları*, 20, 30, 53-55, 74-75, 80, 85, 138, 140-141, 202-203, 214, 242, 274.

61 *La Méditerranée*, I, 222: «Cette frugalité n'est pas vertu ou manque de «sensualité», pour parler comme Busbec, mais nécessité...»

bu sadelik ve azakanarlık aslında zorunlu nedenlerden kaynaklanıyordu.

Türkler ve Avrupa uygarlığı

Dünyamızın büyük değişmelere sahne olduğu XVI. yüzyılda Busbeck, Doğu-Batı arasında teknik ve kültürel alışverişlere de büyük bir ağırlık vermiştir. Osmanlı ordusunun silâhlarını yeri geldikçe betimleyen Busbeck, ateşli silâhların bu orduda oynamış olduğu rolü açıklamaktan da geri kalmamıştır. Busbeck, Türklerin daha başlangıçtan beri Avrupa tekniğinden yararlandığını belirtmektedir. Ona göre, «hiçbir millet diğerlerinde gördüğü faydalı bir icada karşı Türkler kadar az nefret göstermemiştir». Sözelimi Türkler büyük küçük toplar ve diğer birçok Batı kökenli buluşları hemen benimsemişlerdir⁶². Busbeck, aşağıda üzerinde duracağımız bir başka eserinde de Türklerin kendilerine yararlı olabilecek her konuda Batı'ya özenle taklit ettiklerini belirtmektedir⁶³.

Busbeck'in bu görüşlerinde büyük ölçüde gerçek payı olduğuna kuşku yoktur. Çünkü Türkler, Hıristiyanlığı, Hıristiyan fikirlerini ve uygarlığını reddetmekle beraber, yine de Hıristiyan Avrupa'da iktibas edecek, taklit edecek ve benimseyecek kadar yararlı ve çekici pek çok şey buldular⁶⁴. Gerçekten kuruluş döneminden beri Batıyla sürekli bir iletişim içinde olan Osmanlılar daha İstanbul'un alınmasından önce barut, muhasara topu, havan, humbara, arkebut, lağım (mayın) gibi zamanın silâhlarını almışlardı. Avrupa'dan gelen uzmanları kullanma, Osmanlı devletinin bir özelliği idi⁶⁵. Ancak üzerinde durulması gereken bir nokta, ateşli silâhların kabulüne karşı Osmanlılarda da zaman zaman direnme görüldüğüdür. Sulta-

62 *Türk Mektupları*, 173.

63 *Projet de guerre..*, 73; «Ils cherchent avec soin à nous imiter dans tout ce qui peut leur être utile».

64 B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 42.

65 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 65; V.J. Parry, «Barud, Empire Ottoman», *Encyclopédie de l'Islam*, I, 1061-1066. Philippe du Fresne-Canaye (*Le voyage du Levant, 1573*, p.p. Henri Hauser, Paris, 1897, 120), Türklerin batılı dönmeler aracılığıyla hıristiyanlık dünyasının bütün üstünlüklerini aldıklarını belirtmektedir. Ancak bunu abarttığından kuşku yoktur. Krş. F. Braudel, *La Méditerranée...*, II, 133.

nın maiyetindeki atlı birlikler, imparatorluğun eyaletlerinde tımar sahibi sipahiler, ayrıca beylerin ve nüfuzlu kişilerin emrindekiler, atçılık ve silâh kullanmalarındaki ustalıkları nedeniyle Memluklerden⁶⁶ daha az gururlu olmayan ve eski savaş yöntemleriyle ün kazanmış bir seçkin atlı sınıf oluşturmuşlardı⁶⁷. İşte Busbeck böyle bir direnmenin somut ve canlı bir örneğini bize aktarmaktadır. Busbeck, vezir-i azam Rüstem Paşa'nın maiyetini ateşli silâhların kullanılmasına alıştırmak için nasıl çaba harcadığını, ancak onların baruttan nefret ettiklerini, orada bulunan askerlerin gülüşlerine, alay etmelerine yol açtığı için sonunda böyle bir deneyden vazgeçmesi için efendilerine başvurduklarını anlatmaktadır: «Birisi Rüstem'e sultanla beraber İranlılara karşı sefere çıkarken iki yüz kişilik güzide bir süvari müfrezesini silâhlandırarak düşmana dehşet salmasını ve telefata verdirmesini tavsiye etmiştir. O bu sözü dinledi, müfrezeyi vücuda getirdi, onları tüfekle teslihi etti ve kendilerine güzelce talim yaptırdı. Fakat ancak yarım günlük yol katettikten sonra tüfeklerin lüzumsuzluğu meydana çıktı. Çünkü her gün bunların bir parçası kırılmış, yahut kaybolmuştu. İçlerinde tüfekleri tamir edebilecek pek az adam vardı. Bu suretle tüfeklerin çoğu işe yaramaz hale geldi. Askerler bu silâhları taşımamak istiyorlardı, Türklerin pek ehemmiyet verdikleri temizlik hissi de tüfek kullanmak aleyhinde idi. Çünkü elleri pisleniyor, üniformaları kirleniyordu. İki yandan sarkan torbaları ve barut kutuları arkadaşlarının istihzalarını celbediyordu. Onlara eczacı diyorlardı. Bunun üzerine Rüstem'e müracaat ettiler, kırılmış işe yaramaz tüfeklerini gösterdiler, düşmanla karşılaştıkları zaman ne fayda göreceklarını sordular. Bu tüfeklerden kendilerini kurtarmasını ve alıştırdıkları silâhları geri vermesini rica ettiler. Rüstem meseleyi iyice tetkik ve mülahaza ettikten sonra, bu talepleri red için hiçbir ciddi sebep görmedi. Onlar da Rüstem' in lütuf ve müsaadesi üzerine yay ve oklarına tekrar kavuştular»⁶⁸.

66 Memluk ordusunda ateşli silâhların yayılması konusunda bk. David Ayalon, *Gunpowder and firearms in the Mamluk kingdom*, London, 1956.

67 V.J. Parry, «İslam'da Harp Sanatı» (çev. Salih Özbaran-Erdoğan Merçil), *Tarih Dergisi*, 28-29(1974-75), 205.

68 *Türk Mektupları*, 161-162.

Öte yandan Busbeck, arkadaşları ile birlikte katıldığı bir savaştan yenik çıkan Dalmaçyalı bir atlının, bu yenilginin nedenlerini divanda anlatırken ateşli silâhların önemini vurguladığı üzerinde durmaktadır. Nitekim bu atlı, yenilginin nedenlerini açıklarken başarısızlığı düşmanın cesaretine değil, fakat kendilerinde ateşli silâhların bulunmayışına bağlamaktadır: «Bizimkiler tüfek ateşine dayanamadılar. Bizi düşmanlarımızın bahadırılığı değil, ateş mağlup etti. Eğer bizimle gerçekten mertçe kavgaya girişmiş olsalardı ne diye tamamen başka türlü olurdu. Halbuki onlar buna cesaret edemiyerek ateşi imdatlarına çağırdılar. Ateşin kuvveti bize galebe çaldı. Unsurların en kuvvetlisi ateş değil midir?»⁶⁹.

Sözün kısası, Busbeck'e göre, öteden beri birçok Avrupa buluşunu benimseyen Osmanlılar kimi araçları almamakta da bilinçli olarak direnmişlerdir. Bunların başında baskı makinası ve meydan saatleri gelmektedir. Bernard Lewis'e göre, «Kâfirlere karşı Kutsal Cihat'ta İslam'ın işine yaradığı için ateşli silâhların kabulü mümkün oldu, matbaa ve sanat kuleleri ise böyle bir amaca yaramadığı ve İslam'ın toplumsal dokusunu bozabileceği için kabul edilemedi. Busbeck'in tasvir ettiği zihni tutum birçok örneklerle kanıtlanmıştır»⁷⁰. Busbeck, bu zihni tutumu şöyle açıklamaktadır: «Kendileri hiçbir zaman kitap basmaya ve umumi saatler yapmaya kadir olmadılar. Türklerin kanaatinca onların yazıları, yani mukaddes kitapları basılacak olursa artık yazı olmaktan çıkarmış⁷¹. Umumi saatler inşa edecek olurlarsa müezzinlerin ve eski âyinlerinin otoritesi azalır»⁷².

69 *Türk Mektupları*, 160-161.

70 *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 42.

71 *Türk Mektupları*, 173. Bundan anlaşılacak şudur, «kitap», Arapça «ketebe» kökünden gelmektedir ve «mektup yani yazılmış» bir takım şeylerin bir araya toplanmasını anlatır. «Kur'an» da kitaptır, eğer «basılırsa» «kitap» yani «yazılmış» olmaktan çıkar ve o zamanın din bilginlerinin anlayışına göre kutsallığını yitirir. Buna benzer düşünceler, 1727'de alınan fetvada dinsel kitapların basılmasını yasaklıyordu. Bk. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara, 1964, I/2, 3. Fetvanın metni için bk. İsmail Hakkı Uzuncarsılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1959, IV/2, 514. Busbeck, Türklerin üzerine Tanrı'nın adı yazılabildiği düşüncesiyle kâğıda kutsal denebilecek bir saygı duyduklarını yazmaktadır (*Türk Mektupları*, 40). Acaba bu tutum, kâğıdın o dönemde çok az bir nesne olmasına mı bağlıydı?

72 *Türk Mektupları*, 173. Busbeck ilk yolculuğu sırasında kendilerine kı-

Baskı makinasının yayılışı, önemi ve Türkiye'ye geç gelişi gibi konular üzerinde durmak araştırmamızın dışında kalmaktadır. Şu kadarını belirtelim ki baskı makinası o dönemde Avrupa'nın elinde bulunan en güçlü iletişim aracıydı. Öyle ki Luther bile baskı makinasını Tanrı'nın en büyük lütfu olarak görmüş ve «ahır zamandan önce parlayan son alev» olarak değerlendirmiştir⁷³. Öte yandan da baskı makinasının Türkiye'de bulunmadığına Busbeck'ten bir süre önce tanık olup bunu dile getiren Guillaume Postel de gemicilik tekniği ve ateşli silâhlarla birlikte matbaayı, Avrupa uygarlığının en güçlü araçlarından biri olarak değerlendirmiştir⁷⁴.

Sınıf yapısı

Busbeck'in üzerinde durduğu konulardan biri de soyluluğun Osmanlı imparatorluğundaki kararsızlığı ve değişkenliğidir. Büyük çiftlik sahipleri ve hükümdar hanedanı soyundan gelenlerin şimdi köylülerle ve çobanlarla evlenmiş olduklarını görmek Busbeck'i şaşırtmıştır. «İşte Türkiye hükümeti dahilinde asalet bu derece düşkün bir mevkiye bulunuyor» diyerek, bu şaşkınlığını dile getirmiştir⁷⁵. Bizans imparatorluk hanedanından Kantakuzen ve Paleologlardan gelen kimselerin oldukça düşkün bir yerde bulunmalarından yakındığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni ise «Türklerin kendi ara-

lavuzluk eden Türklerin vakti gösterecek saatleri olmadığı için aydınlığa aldanarak kendisini uyandırdıklarından yakınmakta, zamanı doğru olarak gösteren saatleri gösterdiği zaman da hayranlık duyduklarını belirtmektedir (*Türk Mektupları*, 33). Yine Busbeck, camilerde su saati kullanan müezzinlerin, ezan okuyarak vakti haber verdiklerini yazmaktadır (*Türk Mektupları*, 32). Türklerin daha doğrusu padişah ve vezirlerin Avrupa yapımı çarklı saatlere ilgi duymaya başlaması da Kanunî dönemine rastlamaktadır. Avrupa elçilerinin getirdikleri armağanlar arasında bu tür saatler önemli bir yer tutmaktaydı. Bu konuda bk. O. Kurz, *European clocks and watches in the Near East*, Leyde (Brill), 1976.

73 Elizabeth L. Eisenstein, «L'avènement de l'imprimerie et la Réforme» (fr. çev. Gérard Mansuy), *Annales (Economie-Sociétés-Civilisations)*, 6(1971), 1356.

74 «...car ils n'ont point d'imprimerie.» Bk. Guillaume Postel, *De la République des Turcs*, Poitiers, 1560, I, 35, 53-54. Postel için bk. William Bouwsma, *Concordia Mundi: The career and thought of Guillaume Postel, 1510-1580*, Cambridge-Mass, 1957.

75 *Türk Mektupları*, 35.

larında bile şahsi meziyet ve liyakattan başka hiç bir şeye kıymet» vermemeleridir. Yalnız Osmanlı hanedanı bu kuralın dışında kalmaktadır. Ancak bu ailede «irs ve nesep bir mevki temin eder»⁷⁶. Busbeck, bu hanedanın din ve devletle özdeş bir duruma geldiğini de şöyle anlatmaktadır: «Müslümanlar ise Osmanlı hanedanı ile durdukları ve onunla düşecekleri için, bu aile mahvolacak olursa din de mahvolacaktı»⁷⁷. İç çatışmaların yarattığı tehlikenin bu hanedanı da yok edebileceğini vurgulamaktadır: «Halbuki dahili nifaklar kökünü kemirirse bu hanedan nasıl ayakta kalabilirdi?»⁷⁸.

Busbeck, Amasya'da padişahın huzurunda bulunduğu sırada beylerbeyi, hassa süvarisi, sipahiler, gureba ve ulufecilerden oluşan büyük kalabalığı görmüş, bunların buldukları *mevkii* kişisel değer ve yeteneklerinden ötürü elde etmiş bulduklarını özellikle belirtmiştir: «Bu koca mecliste hiçbir adam yoktur ki, haiz olduğu mevkii ve rütbeyi kendi şahsi liyakat ve cesaretine borçlu bulunmasın. Hiç kimse filanın neslinden gelmiş olmak dolayısıyla diğerlerinden mümtaz bir mevkie çıkamaz»⁷⁹. Herkesin elde ettiği yerin görevine bağlı bulunduğunu belirten Busbeck, bütün görevlerin sultan tarafından, boş rica, zenginlik ve şöhrete bakılmaksızın dağıtıldığı üzerinde durmaktadır. Busbeck'e göre bu seçimde yalnız yararlık, karakter ve doğuştan gelen yetenek belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle görevlerin başında da becerikli kimseler bulunmaktadır. «Türkiye'de herkes kendi mevkii ve ikbalinin banisidir» yargısına varmaktadır. En yüksek görevlerde bulunanlar çoğu kez çobanlıktan yetişmiş kimselerdir. İşin ilginç yanı «Bunlar böyle küçük bir mevkiden doğmuş olmaktan utanmak şöyle dursun» tam tersine bunu bir övünme nedeni olarak görmektedirler. Atalarına ne kadar az borçlu bulunurlarsa kendileriyle övünmekte o kadar haklı görünürler. Çünkü Türkler insanlarda üstün niteliğin (meziyet) kalıtım yoluyla geçtiğine inanmamaktadırlar. Bunu kısmen Tanrı'nın bir bağıışı, kısmen de çalışmanın, zahmetin ve çabanın ödülü diye kabul etmektedirler. Böylece Türkiye'de «şeref ve makam, idari mevkiler liyakat ve maharetin» sonucu olarak görülmektedir. Bu du-

76 *Türk Mektupları*, 36.

77 *Türk Mektupları*, 49-50.

78 *Türk Mektupları*, göst. yer.

79 *Türk Mektupları*, 82.

rüm, namussuz, tembel ve yaramaz olanlara yüksek mevkilere çıkma yolunu sürekli olarak kapatmaktadır. İşte Busbeck, Türklerin her giriştikleri işte başarılı olmalarını, egemen bir duruma gelmelerini buna bağlamakta; sınırlarını sürekli biçimde genişletmelerinin «hikmeti» ni bu anlayış ve tutumda aramaktadır⁸⁰.

Kişisel yetenek ve becerikliliğin soyluluğa üstün gelmesi devlet erkânı arasında «tefevvük kavgası»nı önlemiştir. Yalnız «en muteber kimseler sultanın mevki aldığı noktaya yakın» bulunmaktadır⁸¹. Doğu'da gördüklerini sürekli olarak Batıdakilerle karşılaştırma yöntemini uygulayan Busbeck, Avrupa'da soyluluğun ve bir takım görevlerin kalıtımı yoluyla geçmesini ağır bir biçimde eleştirmektedir: «Bizim tatbik ettiğimiz hükümler ise bütün bütün başkadır. Bizde liyakat ve iktidara yer ayrılmamıştır. Bizde her şey doğuşa bağlıdır. Yüksek mevkilere çağrılacak adamların kimin neslinden geldiklerine bakılır»⁸².

Busbeck ve Türk tehlikesi

Ulusların tarihlerinde bir takım acı anıların bulunması, çağımızda kurulan dostlukları etkilemektedir. Busbeck'in Osmanlı imparatorluğu üzerindeki kimi olumsuz görüş ve yargılarının da bu dostluğa gölge düşüreceğini sanmıyoruz. Tarihin toplumlar arasında ayırıcı değil, birleştirici bir rol oynadığı görüşünden yola çıkarak Busbeck'in bu düşünceleri üzerinde durmakta bilimsel açıdan hiçbir sakınca görmüyoruz.

Busbeck te birçok çağdaşları gibi⁸³ Osmanlı imparatorluğunun Batı dünyası için büyük bir tehlike oluşturduğuna dikkati çekmekte ve bu konuda «yurttaşlarını uyarmayı» görev bilmektedir. Busbeck, Türk tehlikesini «Cenabı hakkın gazabı neticesinde bize gönderilmiş bir bela»⁸⁴ olarak görmektedir. Bu konuda, XVI. yüzyıla damgasını vurmuş ve büyük bir sosyal hareketin önderi olan çağdaşı

80 *Türk Mektupları*, 82-83.

81 *Türk Mektupları*, 81.

82 *Türk Mektupları*, 83.

83 Carl Göllner, «Zur Problematik der Kreuzzüge und der Türkenkriege», *Revue des Etudes sud-est européennes*, XII/1(1975), 97-115; : aynı yazar, *Turcica*, III, 35-79.

84 *Türk Mektupları*, 297.

Martin Luther'inkine benzer görüşleri savunmaktadır. Nitekim Luther de «Türk tehlikesini Hıristiyan âlemini cezalandırmak için Allah tarafından gönderilen bir musibet olarak kabul» etmektedir⁸⁵. Üstelik Luther, Tanrı'nın Türkü kendilerini cezalandırmak ve «Allahtan korkmayı ve dua etmeyi» öğrenmek için gönderdiği bir «okul hocası» olduğu görüşünü de savunmaktaydı⁸⁶.

Busbeck, Türk tehlikesi konusundaki düşüncelerini mektupları içine serpiştirmiş, ayrıca bağımsız bir kitap ta yazma yoluna gitmiştir. *De acie contra Turcam instruenda* (Türlüklere karşı savaş tasarısı) adını taşıyan bu kitap, önce ilk mektupla birlikte yayınlanmış daha sonraki Latince baskılarda da yer almıştır⁸⁷. İşin ilginç yanı Busbeck'in Avrupa'yı bir bütün olarak görmesi ve bu tehlikenin de yalnız temsil ettiği Habsburg imparatorluğu için değil, tüm Avrupa'ya yönelik olduğu üzerinde durmasıdır. Öte yandan sık sık Türkiye'den «barbar»⁸⁸ bir ülke olarak söz etmesi, herhalde kendisinin resmi bir temsilci olmasına ve Avrupa kamuoyunun etkisine bağlanabilir. Yoksa kendisinin de beğendiği birer uygarlık simgesi olan cami, han, hamam, kervansaray ve her türlü yapıların bulunduğu; üzerinde sadeliğin ve niteliklerini övdüğü bir halkın yaşadığı ülkeyi niçin *barbar* olarak nitelesin?

Busbeck'i kaygıya düşüren neden, Osmanlı imparatorluğunun yakından bildiği durumu idi. «Türk sistemini kendi sistemiyle» karşılaştırdığı zaman da gelecekte kuşkuya düşüyordu. Çünkü «Türklerin tarafında kuvvetli bir imparatorluğun bütün kaynakları mevcut; hiç sarsılmamış bu kuvvet var; harpte tecrübe ve tatbikat var; sefer görmüş askerlerin zafer itiyatları, meşakkatlere tahammül ka-

85 Ahmet Ö. Evin, «1600-1700 arası Batıların Türkiye'yi Görüşlerinde Olan Değişim», *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (yay. Osman Okyar), Ankara, 1975, 168.

86 Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni. Kuruluş ve Yükseliş Dönemi*, Ankara, 1979, 200.

87 1646 tarihli Fransızca çeviride yer almayan bu metin (krş. Rouillard, *The Turk...*, 224) l'abbé Foy'nın çevirisinde bulunmaktadır : *Projet de guerre contre les Turcs*, III, 1-84. Bu tasarının ilk İngilizce çeviride de yer aldığı anlaşılmaktadır. Krş. Berna Moran, *Türklerle İlgili...*, 140-141. Ayrıca bk. Carl Göllner, *Turcica*, II, no. 1945, 2033. Bağımsız olarak değişik başlıklar altında yayınlandığı anlaşılıyor.

88 *Türk Mektupları*, 26, 40, 59-60, 115, 222; *Projet de guerre, tür. yer.*

biliyeti, vahdet, intizam, disiplin, kanaatkârlık var»dı⁸⁹. Buna benzer görüşler, *Türklerle Karşı Savaş Tasarısı*'nda da dile getirilmiştir: «Düşmanımız olan Türk uyanık, hünerli, azakanar işe yatkındır. Savaş yapmasını bilmekte, kılı kırk yararçasına disipline önem vermektedir»⁹⁰. Türklerin istekleri sınırsız, kaynakları zengin, savaşa alışık sayısız askerleri vardır⁹¹. Zamanı aşan bir çabuklukla karada ve denizde rakipsiz bir duruma gelen Türkler Doğu'nun toplumlarını egemenlikleri altına aldıktan sonra Habesistan'a kadar uzanmışlardır. Nerdeyse «kutsal vatanımız olan Avrupa» bile onların bir avı haline gelmek üzeredir. Belgrad'ı alıp Viyana'yı kuşatmadılar mı? Lintz'e kadar ilerlemediler mi?⁹² Cerbe adasının geri alınmasıyla da (1559) İspanya yenilgiye uğramıştır. «İspanya da artık mağlup edildikten sonra karşısında hangi kuvvet kalmıştır?»⁹³.

Busbeck, yenilgilerin nedenlerini Batı'nın tutumunda aramakta, Avrupalı kralları felâketlerden ders almamakla suçlamaktadır. 1521'de Belgrad'ın Türklerin eline geçmesinin sorumluluğunu genç Macar kralı Lajos'a yüklemektedir. Çünkü Süleyman «şehri asıl garnizondan mahrum ve hücumu açık bir halde buldu. Bu genç kral Layoş'un ihmali eseri idi. Birbirine düşmüş Macar şeflerinin kavgalarından da ileri geliyordu»⁹⁴. Buranın ele geçirilmesi Macaristan'ın⁹⁵ karışıklığa düşmesine yol açtı. «Mamur bir krallık yıkıldı»⁹⁶. Busbeck, Habsburgların, Macaristan'ın yardımına koşmadığından da yakınmaktadır: «Biz şöhretimizin icap ettiği gibi imdada koşmadık»⁹⁷ demekle buna benzer bir sonun temsil etmekte olduğu ülke için de söz konusu olabileceğine dikkati çekmektedir: «Aynı mukadderatın bizim memleketimizi de tehdit etmediğini kim temin eder?»⁹⁸. Çünkü komşu ülkeler de böyle bir yıkıma uğramaktan kor-

89 *Türk Mektupları*, 141-142.

90 *Projet de guerre*, 6.

91 *Projet de guerre*, 83.

92 *Projet de guerre*, 6-7.

93 *Türk Mektupları*, 225.

94 *Türk Mektupları*, 26.

95 Bu konuda bk. Benda Kalman, «Hıristiyan Birliği ve XV. Asırda Osmanlı İmparatorluğu-Macaristan Münasebetleri», *Tarih Dergisi*, 28-29(1974-75), 83-112.

96 *Türk Mektupları*, 26.

97 *Türk Mektupları*, 296.

98 *Türk Mektupları*, 270.

kuya kapılmışlardı. Bu «milletlerden bir telaş başladı». Bu olaylar, hıristiyan hükümdarlarına bir ders olmalı ve bunlar güvenlik içinde yaşamak istiyorlarsa kalelerini sağlamlaştırmak gerektiğini öğretmelidir. Çünkü «Türk orduları yağmurun kabarttığı kuvvetli nehirlere gibidir... Türkler kendilerini tutan seddi bir kere yıktıktan sonra çok uzaklara yayılırlar ve her tahmini geçen zararlar yaparlar»⁹⁹. Oysa «Avrupa'da kırallarımız» bir toprak parçası için birbirine girmektedirler. Son derece kanlı olan bu kavgalar yıllarca sürmektedir¹⁰⁰.

Busbeck, Avrupalıların «imparatorluğun kalbine kadar»¹⁰¹ olan yerleri kesin bir saldırıya açık bırakarak gözlerini Okyanusların ötesine ve Hindistan'a çevirmelerini oldukça ağır bir biçimde eleştirmekten de geri kalmamaktadır: «Biz ise Okyanusların ötesinde Hindistanlara ve uzak yerlere gözlerimizi çeviriyoruz. Çünkü oralarda fayda ve ganimet daha fazladır ve bir damla kan dökmeden cahil ve saf yerlilerden bunları elde etmek kabildir. Din bahanedir, asıl gaye altındır»¹⁰². Busbeck, Batılı denizci ulusları Okyanusların ötesine götüren nedenlerin başında altının geldiğini söylemekle ne kadar derin görüşlü olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Ancak Busbeck, bu büyük keşiflerin yeni Avrupa'yı yaratan ve Türk tehlikesini azaltan koşulları hazırladığından habersiz görünmektedir. Çünkü bu yayılma, bilindiği gibi, yeni ticaret yollarının önem kazanmasıyla Osmanlı imparatorluğu açısından kötü bir sonun başlangıcı olmuştur¹⁰³.

Öte yandan Busbeck, Batı'nın yenilgisini daha doğrusu güçsüzlüğünü büyük ölçüde askerlik sisteminde aramaktadır. Osmanlılar, kendisinin bile hayran olduğu düzenli bir orduyu ellerinde bulundurmaktadırlar¹⁰⁴. «Askerliği meslek edinmiş kimselerden» oluşan bir ordunun büyük yararları vardır¹⁰⁵. Osmanlı ordusunun karargâ-

99 *Türk Mektupları*, 26-27.

100 *Projet de guerre*, 7.

101 *Türk Mektupları*, 293.

102 *Türk Mektupları*, 59-60.

103 Bernard Lewis, *a.g.y.*, 27 vd. Halil İnalcık, «Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti», *Bellekten*, XV/60 (1951). 629-684; Fernand Braudel, *La Méditerranée*, I, 498-516.

104 *Türk Mektupları*, 196.

105 *Türk Mektupları*, 209.

hında tam bir sessizlik egemendir. Oysa «Bizim askerlerimiz arasında olduğu gibi, hiçbir tarafta bir sarhoşluk, cümbüş yahut kumar gibi şeylere tesadüf» edilmiyordu¹⁰⁶. Çünkü Türkler küçük işlerde bile düzenli olmaya büyük özen gösteriyorlardı. «Halbuki biz en mühim meselelerde bile ihmal eseri gösteririz»¹⁰⁷. Türklerin deneyimli oluşlarına sıkıntıya katlanmalarına, düzen ve disipline alışkın olmalarına karşılık kendi tarafında «umumi fıkarcılık, hususi israf, sarılmış kuvvet, bozulmuş maneviyat, tahammülsüzlük ve idmansızlık var» dı¹⁰⁸. Busbeck, «Askerlerimiz serkeştir, zabitlerimiz tamahkârdır. Disiplini istihkar ediyoruz. Serbazlık, sarhoşluk, sefahat bizde bol bol mevcuttur»¹⁰⁹ diyerek birçok yıkımın başıboşluktan kaynaklandığı üzerinde durmaktadır. Bu bakımdan, «gerçek disipline alışmış insanların bulunması» Türklere karşı yapılacak bir savaşta başarıya ulaşmanın tek çözüm yolu olarak görünmektedir¹¹⁰. Oysa Viyana kuşatması (1529) sırasında toplanan orduda savaş deneyimi görmüş birkaç eski askerden başka kimse yoktu. Bunların da eğitim yaptıkları asla görülmedi. Savaş sanatını, yenmesini bilmiyorlardı. Aralarında hiçbir zaman zırh kuşanmamış olanlar bile vardı. Ordunun diğer bölümü de sefihlikten yıpranmış kimseler, serseriler, borç içinde yüzerler ve sürgünlerden oluşuyordu. Bunlardan hiçbiri «vatan aşkıyla ve din gayretiyle» dolu değildi. Tam tersine sarhoşluk, kumar, çapul, kutsal değerlere saygısızlık ve hırsızlık bunların tek amacıydı. Sanki cezasız kalan her türlü suçu işlemek için toplanmışlardı. Buna ordu denebilir miydi?¹¹¹.

Busbeck, kuvvete başvurmayı, silaha sarılmayı ve savaşı en son, en güvenilir yol olarak görmekteydi¹¹². Çünkü «şan ve şeref için harbetmekten kaçınacak olursak ileride hayatımızı muhafaza için harbetmek mecburiyetinde kalacağımızdan korkuyorum» diyordu¹¹³. Ona göre Avrupa'nın insan, araç ve gereç kaynakları aslında sanıldığı gibi yetersiz de değildi. Tam tersine Avrupa'nın yeterince in-

106 *Türk Mektupları*, 201, 206.

107 *Türk Mektupları*, 86.

108 *Türk Mektupları*, 142.

109 *Türk Mektupları*, 142.

110 *Projet de guerre*, 23.

111 *Projet de guerre*, 17-18.

112 *Projet de guerre*, 10, 16, 29-30, 37.

113 *Türk Mektupları*, 60.

sanı, parlak bir gençliği, at, altın, para, cephane ve topları vardı. Tanrı, büyük taşarıları gerçekleştirmek için gerekli olan her şeyi Avrupa'ya vermişti. Ancak eksik olan istenç (irade) ve eylemdi¹¹⁴. Uzun zamandan beri dedelerinin ve kendilerinin içine düştükleri gevşeklik te bütün askerlik becerilerini unutturmuştu¹¹⁵.

Busbeck, çıkmazdan kurtulmak için «yeni bir sistemin kabul edilmesi» gerektiğini ileri sürmektedir¹¹⁶. Bunun için barış zamanlarında savaş oyunları yapacak düzenli bir ordunun kurulması yoluna gidilmelidir¹¹⁷. Şimdilik on iki bin kişilik bir yaya askerinin toplanması¹¹⁸, kurulacak ordunun çekirdeğini oluşturacaktır. Busbeck, «hıristiyan ahalinin felâketi»¹¹⁹ olarak yorumladığı devşirme sistemini¹²⁰ sağlam bir ordunun kurulmasına model olarak göstermektedir. Busbeck'in devşirme sistemi konusunda verdiği bilgiler, çağdaş bir tanık ve kaynak olarak ayrıca büyük bir değer taşımaktadır.

Öte yandan Busbeck, Türk ilerleyişi karşısında oldukça sakıncımlı bir siyasa izleyen Ferdinand'ın tutumunu da beğenmektedir. «İmparatorun cengâverane teşebbüslerde bulunmamasına ve harp meydanlarında zafer aramamasına esef» edenlere karşı çıkmaktadır. Çünkü Ferdinand, bu kadar önemli bir girişimde başarısızlığa uğramasının yalnız kendi uyrukları için değil bütün hıristiyanlık dünyası için felâket olacağına bilincindedir¹²¹. Busbeck'in düşüncesine göre, «kralların ve imparatorların ehliyet ve liyakatını talihlerinden ve elde ettikleri neticelerinden ziyade planlarıyla ölçmelidir»¹²². Planlarını yaparken olasılıkları, güçlerini, düşmanlarının ni-

114 *Projet de guerre*, 10-11.

115 *Projet de guerre*, 51.

116 *Projet de guerre*, 28.

117 *Projet de guerre*, 55.

118 *Projet de guerre*, 79.

119 *Türk Mektupları*, 90.

120 Bu konuda bk. İsmail Hakkı Uzuncarsılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Ankara, 1943-1944, I; S. Vryonis, «İsodore Glabas and the Turkish Devshirme» *Speculum*, XXXI/3(1956), 453-443; Aynı yazar, «Seljuk Gulams and Ottoman Devshirmes», *Der Islam*, 41(1956), 224-252; V.L. Ménage, «Devshirme», *Encyclopédie de l'Islam*², II, 216-219.

121 *Türk Mektupları*, 298.

122 *Türk Mektupları*, 296-297.

telik ve iktidarlarını hesaplamak zorundadırlar¹²³. Çünkü kendilerine saldıran savaş ilkelерinden yoksun bayağı bir düşman değildir. Böyle büyük bir düşmana karşı küçük ve çarçabuk toplanmış bir orduyla gözü kapalı olarak savaşa girişmek, yiğitlik değil çılgınlıktır¹²⁴. Bundan önce, bundan çok daha az tehlikelerle karşılaşan uluslar, güçlü düşmanlar karşısında ülkelerini bırakır başka yerlerde kendilerine yurt aramışlardır. Böyle bir tehlike karşısında sessiz kalmak olasılığı pek azdır. Ancak Busbeck, düşmanın yaklaşması üzerine korkuya kapılmamayı «çok büyük cesaret» olarak görmektedir¹²⁵. Niğbolu, Varna, Mohaç örnekleri ortada dururken Türklere karşı yapılacak bir savaştan kesin sonuç beklenmemelidir. İmparator Ferdinand'ın planı, Annibal'e karşı uzun bir yıpratma savaşı veren Fabius Maximus'un planına benzemektedir. Her türlü engeller, setler, berkitimler yaparak bu istila dalgasını kırmak ve geriletmek çabasıdır¹²⁶.

Görüldüğü gibi, *Türklere Karşı Savaş Tasarısı*'nda hemen bir savaşı öneren ve bunu tek çıkış yolu olarak gören Busbeck, dördüncü mektubun sonunda açıkladığı düşüncelerinde daha sakınlı bir tutum içinde görünmektedir. Dahası böyle bir planın sonuçlarını yavaş yavaş vermeğe başladığını belirtmekten de geri kalmamaktadır. Süleyman, «gerek kendisinin ve gerek ecdadının başarılarının telkin ettiği dehşetle karşımıza dikiliyor. Macaristan ovalarını iki yüz bin süvariyle istila etti; Avusturya'yı tehdit» etmektedir¹²⁷. Ne var ki zaptetmiş olduğu Macaristan parçasında zorlukla» tutunmaktadır. «Bir tek muharebede kudretli hükümetleri mahvetmeğe alışkın olmasına rağmen, bu seferlerinin mükâfatı olarak yalnız iyi tahkim edilmemiş bazı hisarları, ehemmiyetsiz şeyleri ele geçirebildi; büyük Macaristan kütlesinden tedricen koparabilmiş olduğu parçaları da pek pahalıya mal etti»¹²⁸. Nitekim onun Viyana'yı ele geçirme girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı. Bu görüşleriyle Busbeck orta Avrupa'da Osmanlı ilerleyişinin tavsamaya başladığını kavramış gibi görünmektedir. Çünkü aşağı yukarı bu tarihlerde «Osman-

123 *Türk Mektupları*, 297.

124 *Türk Mektupları*, göst. yer.

125 *Türk Mektupları*, 298.

126 *Türk Mektupları*, 299.

127 *Türk Mektupları*, 297.

128 *Türk Mektupları*, 299-300.

lıların, menzilinin ötesine yayılmış büyük savaş makinesi Macaristan ovalarında boşuna» dönmeye başlamıştı¹²⁹.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Busbeck'in Osmanlı imparatorluğuna ilişkin gözlemleri, XVI. yüzyıl Türkiyesi için tükenmez bir kaynaktır. Biz burada, onun işlediği konulardan ancak birkaçını dile getirmeye çalıştık¹³⁰. Kimi zaman bu gözlemler halkın günlük yaşantısından kesitler vermekte, kimi zaman da başta padişah olmak üzere dönemin ünlü devlet adamlarını fiziksel ve ruhsal yapılarıyla karşımıza getirmektedir. Kanunî Süleyman, Rüstem Paşa, Semiz Ali Paşa, Kara Ahmet Paşa, Arslan bey (paşa) ve daha nice kişilerin, büyük bir kavrayış ve anlayış yeteneğinin ürünü olan bu mektuplarda birer roman kahramanı gibi canlı olarak anlatıldığı görülmektedir. İmparatorluğu ayakta tutan kurum ve örgütlerin sağlam bir bileşim (sentez) içinde ele alınıp işlendiği de gözden kaçmamaktadır. Doğuyla Batı arasında yalnız diplomatik değil aynı zamanda kültürel bir köprüünün kurulmasında büyük bir rol oynayan Busbeck, batılı okuyuculara, çağındaki Türk sisteminin üstün yönlerini gerçekçi, ciddi, kesin ve açık bir gözle açıklamaktan çekinmemiştir¹³¹.

129 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 27.

130 Rouillard, *The Turk in french history...*, tür. yer. Kaya Bilgegil, *Rönesans Çağı Cihan Edebiyatında Türk Takdirkârlığı*, Erzurum, 1973, 143-164, 210-213.

131 «Je vous avoue, cher Citoyens; que ces évenemens me faisoient une peine bien réelle à les entendre raconter, et que je regrettois extrêmement que nos usages fussent si différens de ceux des Turcs; c'est pour eux une pierre précieuse qu'un bel homme, ils donnent tous leurs soins à le bien élever, quand ils en ont fait la conquête, surtout s'ils lu i connoissent quelques dispositions pour les armes. Sentez toute la difference qu'il a de notre façon de penser à la leur, nous donnons au contraire tous nos soins à dresser un chien, un oiseau de chasse, à dompter un cheval, sans nous mettre en peine, sans nous interesser à l'éducation de nos Concitoyens; les Turcs sentent mieux que nous, combien l'homme est supérieur à tous les autres animaux, et ils ne sont occupés qu'à l'instruite et à le former» (Proj, et de guerre, 72-73).